

Рецензія на книгу *Християнський атеїзм: як бути справжнім матеріалістом*

Christian Atheism: How to Be a Real Materialist. By Slavoj Žižek. London: Bloomsbury Academic, 2024. 300 p., ISBN 978-1-3504-0931-6 (paperback); ePDF: 978-1-3504-0932-3; eBook: 978-1-3504-0933-0. Paperback Price: \$15.55.

Магомед РУБАНЕНКО
Незалежний дослідник

ORCID: 0000-0002-1397-0888

Нова книга, мабуть, найпопулярнішого сучасного філософа Славоя Жижека (1949 р. н.) *Christian Atheism: How to Be a Real Materialist* (укр. «Християнський атеїзм: як бути справжнім матеріалістом») вже самою назвою-оксюмороном викликає подив. Чи може християнство бути атеїстичним? Або: чи може атеїзм мати хоча б щось спільне з християнством? Виявляється, щоб стати справжнім атеїстом, мало просто заперечувати існування Бога, – необхідно пройти через досвід християнства, щоби зсередини побачити, як ця єдина у своєму роді релігія парадоксальним чином запускає механізм самознищення будь-якої релігії, включно із самою собою. У цьому, за глибоким переконанням словенського філософа, полягає її політично-визвольний потенціал, а також і головний меседж його книги.

Слід почати з того, що для Жижека – непрямого учня французького психоаналітика Жака Лакана – ідеологія працює на рівні не свідомості, а несвідомого. Головні вектори філософа: фрейд-лаканівський психоаналіз, марксистська критика ідеології (сприйнята через рецепцію французьких лівих інтелектуалів 60–70-х років ХХ ст.), а також гегелівська діалектика (у вигляді «подвійного заперечення»)¹. Таке складне методологічне поєднання разом із безліччю прикладів із попкультури та провокативним стилем викладу думок поставило Жижека не тільки в один ряд з такими сучасними величинами, як Юрген Габермас, Ален Бадью та Джорджо Агамбен, але й зробило його культовою постаттю в масовій культурі, що для філософа є досить рідкісним явищем. Основний вектор *Christian Atheism* такий: можна

¹ Див. такі класичні праці, присвячені широкому розгляду тих чи інших ключових підвалин жижеківської думки: Kay, Sarah. *Zizek: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity. 2003; Parker, Ian. *Slavoj Zizek: A Critical Introduction*. London: Pluto. 2004; Sharpe, Matthew. *Slavoj Zizek: A Little Piece of the Real*. Aldershot: Ashgate. 2004; Boucher, G., Glynos, J. and Sharpe M., eds. *In Traversing the Fantasy: Critical Responses to Slavoj Zizek*. Aldershot: Ashgate. 2005.

стверджувати, що «Бога не існує»², але на рівні звичок і повсякденних практик показувати, що ми повністю визнаємо владу «великого Іншого» (*l'Autre*), як Ізраїль – офіційно секулярна країна – виправдовує свої права на територію постійним рефреном: «Ми прекрасно знаємо, що Бога не існує, та однак... (він дав нам землю Ізраїлю)» (38). Тому Жижек здійснює *інверсійний* хід: якщо на рівні несвідомого ми підпорядковані «символічному порядку» (*ordre symbolique*) або «великому Іншому», навіть якщо свідомо намагаємося вибудувати дистанцію щодо останнього, як це відбувається, наприклад, у тоталітарних спільнотах³, необхідно уважно придивитися, як цей порядок деконструє сам себе, як у ньому з'являються тріщини й суперечності. Тоді ми справді починаємо помічати, що «великого Іншого» як чогось «незмінного» буквально *не існує*. Жижек вважає, що недостатньо просто не вірити в Бога; потрібно показати, що несвідомо «сам Бог не вірить у Самого Себе» (40) і що «в Бозі є щось більше, ніж сам Бог» (41). Для цього Жижек упродовж шести розділів дотримується тричастинної стратегії: 1) демонструє, як у самому християнському наративі відбувається розкол усередині «трансцендентного Бога» в момент «богозалишеності» Христа, – це свідчення поступового звільнення спільноти віруючих від влади «великого Іншого», що символізує безпорадне розп'яте тіло, яке не означає нічого, окрім самого факту власної жертви. І тоді його «воскресіння» – це поступове усвідомлення спільнотою факту їхньої радикальної свободи перед лицем «великого Іншого» (тобто його не-існування, що, у рецепції Жижека, і символізує «Святий Дух»). 2) Жижек використовує найактуальніші квантові відкриття з метою деконструкції погляду на Бога як «усемогутнього спостерігача», показуючи, що, якщо слідувати сучасному науковому підходу, ми побачимо, як «Бог обманує самого себе». 3) Нарешті, філософ переходить до розгортання «паралаксного бачення» (*parallax view*), згідно з яким наявність двох протилежних точок зору без можливості їх примирення є не наслідком просто когнітивного обмеження, а онтологічною характеристикою реальності як такої.

Мабуть, перша і третя частини стратегії не такі вже й нові: уявлення про Бога та саму ідею «трансцендентної інакшості» Жижек критикував у *The Puppet and the Dwarf*, 2003 (укр. «Лялька та Карлик»), а також у *The Monstrosity of Christ*, 2009 (укр. «Монструозність Христа»), що являє собою полеміку між ним і Джоном Мілбенком, а теорію паралаксу докладно виклав у книзі *Parallax View*, 2006 (укр. «Паралаксне

² З різних причин: від невідповідності самого слова «існування» (*Existenz*) стосовно «трансцендентної інакшості», що вже має апоретичну структуру (в дусі постгайдеггерівської традиції), до феєрбахівської лінії, що теологія – це прихована антропологія. Цікаво, що Жижек змінює феєрбахівську думку, залишаючи її основне послання: Бог – не проєкція людських ідеалів, а «фантазійне утворення, яке заповнює прогалину (*gap*), що є складовою людського буття» (36).

³ У таких спільнотах люди усвідомлюють, що структура абсурдна, проте поведуться так, ніби вірять у її істинність, у такий спосіб підтримуючи її легітимність. Тому «подвійний хід» проти «великого Іншого» – не тільки відмова від віри в нього, а й відмова від перформативного виконання його правил гри, які заважають бачити його ілюзорність та культурно-історичну обумовленість. Це створює умови для нової форми суб'єктивності, яка, усвідомлюючи власну неповноту та розкол, розриває ілюзію стабільності та ставить під сумнів задані символічні порядки. Такий жест не є деструктивним: відношення «суб'єкта» стає більш гнучким, критичним та вільним щодо існуючих владних структур, завдяки чому останні підриваються та змінюються.

бачення»). А ось друга частина справді заслуговує на серйозну увагу. Хоча Жижек далекий від професійних знань квантової фізики (що він і сам визнає), це не заважає йому майстерно інтерпретувати світоглядні наслідки її результатів. Наприклад, у третьому розділі Жижек детально показує, що А) *квантова заплутаність* і *порушення нерівностей Белла*, експериментально доведені лауреатами Нобелівської премії з фізики 2022 року Аленом Аспе (Alain Aspect), Джоном Клаузером (John F. Clauser) та Антоном Цайлінгером (Anton Zeilinger), демонструють, що заплутані фотони у квантовому світі не існують незалежно один від одного (навіть на космічній відстані), а сама природа квантової реальності є радикально контрінтуїтивною. Б) Це відкриття пролило світло на *теорію декогеренції*. Остання пояснює, як квантові системи переходять від суперпозиції станів до класичних результатів через взаємодію з навколишнім середовищем та чому локальна квантова «дивина» зникає на макрорівні⁴. Цей момент також підриває класичне уявлення про зовнішнього «божественного спостерігача», який необхідний для фіксації та контролю реальності. В) Доведення *теорема Белла*, своєю чергою, підтверджує, що *не існує прихованих змінних*, які могли би пояснити квантові явища на глибшому рівні. Це стверджує, що за явищами у квантовому світі немає невидимої всезнаючої сили, яка ними керує. Висновок Жижека категоричний: «Геніальний хід Белла полягав у тому, що він враховував недосконалість, а не досконалість. Саме тому теорема Белла є “найглибшим відкриттям у науці”: вона дає формулу (результат, якого слід очікувати, якщо не існує зв'язку, швидшого за світло), щоб спростувати її. Недосконалості зазвичай слугують доказом того, що мають діяти інші (приховані) змінні – у випадку з теоремою Белла вони виконують протилежну функцію: вони доводять, що немає нічого ПОЗАДУ» (102–103). Ба більше: «Геній Белла полягає в тому, що йому вдалося продемонструвати, що чогось (прихованих змінних) НЕ існує, і справжній атеїст-матеріаліст повинен зробити те саме для Бога: не просто довести, що нам не потрібен Бог для пояснення реальності, а довести, що Бог не може існувати» (104). Отже, детальніше вивчення квантового світу показує, що «те, що ми (помилково) приймаємо за нашу реальність – це крихка символічна конструкція» (114).

Аргументація Жижека справді послідовна і сильна. Тут діє принцип, який можна сформулювати так: коли ми у повсякденному спілкуванні говоримо, що «на землі не існує ідеалів», маючи на увазі, що вони є «на небесах», десь у «ноуменальному світі істини», а потім проголошуємо нездатність людини побудувати утопічну систему (бо це можливо лише через трансцендентне втручання самого Бога), – саме тут Жижек нагадає, що заперечення будь-яких спроб «знизу» створити ідеальне суспільство забруднює саму ідею «ідеалу» як такого. Послідовна логіка, за Жиже-

⁴ Наприклад, у Копенгагенській інтерпретації колапс хвильової функції відбувається під час спостереження: до того, як відбудеться вимір, об'єкт існує в суперпозиції станів (наприклад, кіт Шредингера одночасно живий і мертвий). Коли відбувається спостереження, система «обирає» один стан. У такому контексті, якщо Бог розглядається як всевідаючий спостерігач, то його сприйняття, можливо, повинно би «фіксувати» реальність, змушуючи її визначитися через колапс хвильової функції в конкретний стан. Але підтвердження *теорії декогеренції* показує, що колапс не спричинений «актом спостереження», це радше результат взаємодії системи з навколишнім світом.

ком, вимагає дійти до висновку, що «перенесення» (*transference*) спроби порятунку людини від її онтологічного становища з самої людини на певну трансцендентну силу все ще залишається в межах тієї захисної, але вже завжди забрудненої ідеалізації, яка є реакцією на Реальне – онтологічний «розрив» (*gap*) або «порожнеча» (*void*), що вислизає від Символічного та є його травматичною «нестачею» (*lack*). Це ж стосується й «Зовнішнього Спостерігача»: якщо ми заперечуємо попередні припущення про суперпозиції, які залежали від спостерігача, тоді сам сенс цього питання зникає.

Важливо те, що Жижек глибоко ангажований у сучасну політичну ситуацію та стоїть на лівих позиціях (із певними застереженнями, які він пояснює наприкінці свого вступу). Наприклад, протягом усієї книги він неодноразово засвідчує свою однозначну підтримку України у її боротьбі за суверенітет. Узяти хоча б такий уривок: «Розуміння» пацифістів щодо Росії зводиться до толерування російської агресії. Заклики до миру, які звучать сьогодні, завжди підкріплені проєктом перемоги однієї зі сторін» (160). Жижек також постійно критикує цинічну політичну програму Дональда Трампа (138, 229, 266), безсумнівну агресію Росії (38, 136) та суперечливу політику Ізраїлю (13, 38, 249), яка донедавна була особливо актуальною. Окрім того, він критикує Західний світ загалом, вказуючи на його завуальовано репресивні механізми впливу.

Отже, з огляду на «подвійне заперечення», основна теза Жижєка достатньо прозора: ми віримо в Бога не тому, що він є, а тому, що це необхідний символічний механізм порядку, який підтримує існування (захисна функція). Другий крок полягає не в тому, аби побачити, що цей порядок є самовільним, а в тому, щоб зрозуміти: за ним нічого немає, *окрім самого цього процесу його самоутворення і деконструкції*. Для цього, переконаний філософ, важливо глибоко усвідомити визвольну роботу психоаналізу, холодний реалізм якого в наш час є надзвичайно значущим.

Критичне запитання, яке мимоволі постає як під час читання цієї праці, так і загалом під час вивчення поглядів Жижєка, полягає в тому, чи не обмежує сам Жижек горизонт «розриву» певним його розумінням – як «травматичної Речі» (*traumatic Thing*)? Розрив, який переживають, скажімо, суфійські дервіші під час ритуального танцю «сама» (سما), може бути також радикальним і не містити травматичного елементу в лаканівському сенсі. Виникає враження, що там, де Жижек намагається бути найрадикальнішим у своїй опозиції до метафізики, він же сам і створює нову міфологему «травматичної Речі» для демонстрації універсального принципу реальності (на що справедливо вказує, зокрема, Джон Капуто⁵). Але чому б тоді не говорити про *розриви* у множині? Прив'язка до «розриву» в єдиному числі з відсилкою до «травми» може бути все ще відголоском метафізичної ілюзії «великого Іншого».

Як критик культури, Жижек надзвичайно важливий, оскільки він показує механізми формування ідеологій і вказує на їхні суперечності та наслідки в куль-

⁵ Caputo, John D. *The Insistence of God: A Theology of Perhaps*. Bloomington: Indiana University Press. 2013. (Chapter 7).

турі. Мотив критики «великого Іншого» притаманний багатьом інтелектуалам того постструктуралістського середовища, з якого вийшов і яке критично осмислив Жижек: від Мішеля Фуко та Жака Дерріда до Франсуа Ліотара та Жана Бодріяра. Однак те, що справді вирізняє Жижека, – його експресивна манера викладу, яка показує очевидні трагікомічні дисонанси та суперечності в наших поглядах, а також глибока політична ангажованість, чого деякі більш «теоретичні» ліві філософи намагалися уникати.

Загалом *Christian Atheism: How to Be a Real Materialist* справляє глибоке враження своєю послідовністю у розробленні ключових тез, а також великою кількістю прикладів, які її автор Славой Жижек (часто в саркастичній формі) не соромиться наводити. Книга буде цікава всім, хто серйозно цікавиться проблемами сучасної культури та викликами, з якими стикається традиційне богослов'я, а також тим, хто сміливо шукає нові шляхи переосмислення того, що міститься / відбувається в самому імені «Бога».

Mahomed RUBANENKO
Independent Researcher

ORCID: 0000-0002-1397-0888

Надійшла до редакції / Received 28.02.2025
Прийнята до публікації / Accepted 21.03.2025